

ZÁŽITKY Z KONCENTRAČNÉHO TÁBORA

Táto kniha sa nesnaží zaznamenávať fakty a udalosti, iba osobné zážitky; zážitky, ktorými zas a znova trpeli milióny väzňov. Je to príbeh o koncentračnom tábore, rozprávaný jedným z tých, ktorí ho zažili na vlastnej koži a prežili. Tento príbeh neopisuje nesmierne hrôzy, o ktorých sa narozprávalo už dosť (aj keď sa im dostatočne neverilo), ale veľké množstvo malých trápení. Inými slovami, táto kniha sa bude snažiť odpovedať na otázku *Ako sa každodenný život v koncentračnom tábore odrážal v mysli priemerného väzňa?*

Väčšina opisovaných udalostí sa neudiala vo veľkých a slávnych táboroch, ale v tých malých, kde sa vykonávala väčšina skutočného vyhladzovania. Tento príbeh nie je o utrpení a smrti veľkých hrdinov a mučeníkov, ani o prominentných kápoch – väzňoch, ktorí pôsobili ako zmocnenci a mali zvláštne privilégia – alebo slávnych zajatcoch. Nezaoberá sa teda ani tak utrpením mocných, ako skôr obeťami, mukami a vraždením obrovskej masy neznámych a nikde nezaznamenaných obetí. Boli to práve obyčajní väzni bez zvláštnych znakov na rukávoch, ktorými kápovia skutočne opovrhovali. Zatiaľ čo títo obyčajní väzni mali len málo jedla alebo žiadne, kápovia neboli nikdy hladní; v skutočnosti sa mnohí kápovia mali lepšie v koncentračných táboroch než počas celého ich predchádzajúceho života. Často boli na väzňov tvrdsí než dozorcovia a bili ich surovejšie než

príslušníci SS. Kápo, samozrejme, vybrali spomedzi tých väzňov, ktorých osobnosť dávala príslub toho, že sa budú na dané procedúry hodiť, a keď nespĺňali, čo sa od nich očakávalo, okamžite ich degradovali. Čoskoro sa začali podobať príslušníkom SS a dozorcami v táboch, preto ich môžeme posudzovať podľa podobných psychologických princípov.

Pre nezásvätenca je ľahké získať o živote v koncentračnom tábore mylnú predstavu, predstavu spojenú so sentimentalitou a súcitom. Vie len málo o tvrdom boji o prežitie, ktorý zúril medzi väzňami. Bol to neustávajúci boj o každodenný chlieb a o samotný život, o vlastný osud alebo o osud dobrého priateľa.

Pozrime sa na prípad istého transportu, ktorý mal podľa oficiálneho vyhlásenia premiestniť určitý počet väzňov do iného tábora; lenže s pomerne veľkou istotou sa dalo odhadnúť, že jeho konečným cieľom budú plynové komory. Vybraní chorí alebo slabí väzni neschopní práce mali byť poslaní do jedného z veľkých centrálnych táborov, ktoré boli vybavené plynovými komorami a kremáčnymi pecami. Proces výberu bol signálom pre bezuzdný boj medzi väzňami alebo medzi skupinami väzňov. Jediné, na čom záležalo, bolo, aby sa vyčiarklo jeho meno a meno jeho priateľa zo zoznamu obetí, aj keď každý vedel, že za každého zachráneného sa musí nájsť ďalšia obeť.

Každým transportom malo odísť určité pevne stanovené množstvo väzňov. Nezáležalo na tom, kto to bude, pretože každý z nich bol len číslom. Pri ich príchode do tábora (prinajmenšom tak sa to dialo v Osvienčime) im vzali všetky dokumenty spolu s ostatnými vecami. Každý väzeň mal preto možnosť zvoliť si fiktívne meno alebo povolanie a mnohí to z najrôznejších príčin aj urobili. Väzňiteľov zaujímali iba čísla väzňov. Tieto čísla sa často tetovali na kožu a museli sa aj našíť na určité miesto na väzenských nohaviciach, vestách alebo plášťoch. Každý strážca, ktorý sa chcel obrátiť na nejakého väzňa, sa len pozrel na jeho

číslo (a ako sme sa týchto pohľadov desili!), nikdy sa nepýtal na meno.

Vráťme sa k transportu, ktorý mal o chvíľu vyraziť. Nebol ani čas, ani chuť zaoberať sa otázkami morálky alebo etiky. V hlave každého väzňa vládla jediná myšlienka: udržať sa nažive pre rodinu, ktorá naňho doma čaká, a zachrániť svojich priateľov. Bez váhania sa preto snažil zariadiť, aby ďalší väzeň, ďalšie „číslo“, nastúpil do transportu namiesto neho.

Ako som už spomínal, proces výberu káпов bol negatívnym procesom; na túto pozíciu vyberali len tých najbrutálnejších väzňov (aj keď existovalo pár šťastných výnimiek). Lenže okrem výberu káпов, ktorý mali na starosti príslušníci SS, existoval aj proces určitého vnútorného výberu, ktorý neustále prebiehal medzi všetkými väzňami. V podstate sa dokázali udržať nažive jedine tí väzni, ktorí rokmi putovania z tábora do tábora stratili vo svojom boji o prežitie všetky zábrany; boli odhodlaní použiť všetky prostriedky, čestné aj nečestné, dokonca aj brutálne násilie, krádeže a zradu vlastných priateľov, aby sa sami zachránili. My, ktorí sme to prežili s pomocou mnohých šťastných náhod alebo zázrakov – nech už to voláte akokoľvek –, my vieme: *tí najlepší z nás sa nevrátili.*

Mnohé faktické opisy koncentračných táborov boli už zaznamenané. V tejto knihe budú však fakty dôležité len vtedy, keď budú súčasťou ľudských zážitkov. Cieľom tohto rozprávania bude snaha opísať ich presnú povahu. Pre tých, ktorí boli v koncentračnom tábore väzňami, sa toto rozprávanie bude snažiť vysvetliť ich zážitky vo svetle súčasných poznatkov. A tým, ktorí v týchto táboroch nikdy neboli, možno pomôže tomu všetkému porozumieť a predovšetkým pochopiť zážitky toho mizivého percenta väzňov, ktorí prežili a pre ktorých je teraz život veľmi ťažký. Bývalí väzni koncentračných táborov často hovoria: „Neradi rozprávame o svojich zážitkoch. Tí, ktorí boli vnútri,

žiadne vysvetlenia nepotrebujú a ostatní nemôžu pochopiť ani to, ako sme sa cítili, ani ako sa cítime teraz.“

Snaha o metodické predloženie tejto veci je veľmi neľahká záležitosť, pretože psychológia si vyžaduje určitú vedeckú nestrannosť. No môže človek, ktorý uskutočňuje svoje pozorovania, kým je sám vážnom, byť dostatočne nestranný? Takúto nestrannosť má určite vonkajší pozorovateľ, lenže ten je z problému príliš vyňatý, aby mohli mať jeho závery skutočnú hodnotu. Jedine človek z tábora *skutočne vie*. Jeho úsudky môžu byť neobjektívne, jeho hodnotenia prehnané. To je však nevyhnutné. Takýto človek sa musí snažiť vyhnúť každej osobnej zaujatosti, a to je pri písaní knihy tohto typu to najťažšie.

Miestami bude nutné mať odvahu opísať aj veľmi intímne zážitky. Pôvodne som mal v úmysle vydať toto rozprávanie anonymne, len pod svojím väzenským číslom. Lenže keď som dopísal rukopis, zistil som, že ako anonymná publikácia by kniha stratila polovicu svojej hodnoty a že musím mať odvahu vyhlásiť svoje názory otvorene. Preto som nevyrazil žiadnu pasáž textu, a to aj napriek vlastnému intenzívnemu odporu k exhibicionizmu.

Nechám na iných, aby z obsahu tohto príbehu vytvorili jasné teórie. Tie by mohli prispieť k psychológii väzenského života, ktorá sa skúmala po prvej svetovej vojne a ktorá nás zoznámila so syndrómom „choroby z ostnatého drôtu“ (*barbed wire sickness*). Sme zaviazaní druhej svetovej vojne za to, že nás obohatila o poznatky z oblasti „psychopatológie nás“ (je to mierne pozmenený citát slávnej frázy a názvu knihy *LeBona*), pretože vojna nám dala súboj nervov a aj koncentračné tábory.

Keďže tento príbeh je o mojich zážitkoch ako obyčajného väzňa, musím spomenúť – a to nie bez nádychu hrdosti –, že som s výnimkou posledných pár týždňov nebol v tábore zamestnaný ako psychiater a dokonca ani ako lekár. Niekoľko mojich kolegov malo to šťastie, že ich zamestnali v slabo vyhrievaných stanoch prvej pomoci, kde obväzovali rany kúskami

odpadového papiera. Lenže ja som bol číslo 119 104 a väčšinu času som kopal a kládol koľaje pre železničnú trať. Pri jednej príležitosti som mal sám bez pomoci vykopať tunel pre vodovodné potrubie, ktoré malo viesť pod cestou. Tento výkon neostal bez odmeny; tesne pred Vianocami roku 1944 som ju dostal v podobe takzvaných „prémiových kupónov“. Tie poskytovala stavebná firma, ktorej nás prakticky predávali ako otrokov: firma platila čelným predstaviteľom tábora pevnú cenu za deň a za väzňa. Kupóny stáli firmu päťdesiat fenigov za kus a dali sa vymeniť za šesť cigariet, aj keď často až o niekoľko týždňov neskôr a niekedy aj stratili platnosť. Ja som sa stal hrdým vlastníkom kupónu v hodnote dvanástich cigariet. Lenže, čo bolo dôležitejšie, tieto cigarety sa dali vymeniť za dvanásť polievok a dvanásť polievok mohlo človeka často veľmi reálne zachrániť pred vyhladovaním.

Privilégium fajčenia cigariet bolo v skutočnosti vyhradené pre kápo, ktorí mali zaistenú určitú týždennú kvótu kupónov, alebo snáď aj pre väzňov, ktorí pracovali pre nejakého predáka v sklade alebo dielni a dostávali pár cigariet za odmenu za to, že vykonávali nebezpečnú prácu. Jedinými výnimkami z tohto pravidla boli tí, ktorí stratili chuť žiť a chceli si „užiť“ svoje posledné dni. Keď sme teda videli kamaráta fajčiť svoje vlastné cigarety, vedeli sme, že stratil vieru vo svoju silu žiť ďalej. A keď už niekto stratil vôľu žiť, len veľmi zriedka ju získal späť.

Keď človek preštuduje ohromné množstvo materiálu, ktorý sa nahromadil výsledkom pozorovania a zbierania zážitkov mnohých väzňov, zistí, že v duševných reakciách väzňov na život v koncentračnom tábore môžeme rozlíšiť tri štádiá: obdobie *po prijatí*; obdobie, keď je pevne etablovaný v *každodennej rutine* tábora, a obdobie nasledujúce *po oslobodení* a jeho prepustení.

Príznakom charakterizujúcim prvé obdobie je šok. Za istých okolností môže šok dokonca aj predchádzať formálnemu

prijatiu väzňa do tábora. Ako príklad uvediem okolnosti môjho vlastného prijatia.

Tisícpäťsto ľudí cestovalo vlakom počas niekoľkých dní a nocí: v každom vagóne bolo osemdesiat osôb. Všetci museli stáť alebo ležať na svojej batožine, ktorá tvorila chabý zvyšok ich majetku. Vagóny boli také plné, že jedine horné časti okien prepúšťali dovnútra slabé svetlo úsvitu. Všetci sme očakávali, že nás vlak vedie do nejakej továrne na muníciu, kde budeme pracovať ako nútená pracovná sila. Nevedeli sme, či sme stále v Sliezske alebo už v Poľsku. Pískanie vlaku znelo neobyčajne tajomne, ako volanie o pomoc vyvolané súcitom s jeho nešťastným nákladom, ktorý bol odsúdený na záhubu. Potom vlak prešiel na inú koľaj; zrejme sa blížil k hlavnej stanici. Zrazu sa z radov úzkostných pasažierov ozvalo zvolanie: „Tam je nápis Osvienčim!“ Každému v tom okamihu na chvíľu prestalo biť srdce. Osvienčim – samotné to meno stelesňovalo hrôzy, ktorých sme sa desili: plynové komory, kremačné pece, masové vraždenie. Pomaly, až váhavo sa vlak sunul ďalej, akoby chcel svojim pasažierom predĺžiť čo najviac to hrozné poznanie: *Osvienčim!*

Keďže úsvit už pokročil, mohli sme rozoznávať obrysy nesmierne rozľahlého tábora: videli sme dlhé pásy niekoľkoraďových plotov s ostnatými drôtmi, strážne veže a dlhé zástupy otrhaných ľudských postáv, ponurých v tmavom ráne, trmácajúcich sa po rovných, pustých cestách – kam, to sme nevedeli. Počuli sme jednotlivé výkriky a veliteľské píšťalky. Nevedeli sme, čo znamenajú. Moja predstavivosť mi vnukla predstavu šibeníc s hompálajúcimi sa telami. Bol som zdesený, ale to bolo oprávnené, pretože postupne sme si mali na strašné a nesmierne hrôzy zvykať.

Nakoniec sme zastavili na stanici. Počiatočné ticho bolo prerušené volaním rozkazov. Tieto hrubé, prenikavé výkriky sme od tej chvíle mali počúvať stále znova vo všetkých táboroch. Zneli skoro ako posledný výkrik obete, lenže niečím sa od neho líšili. Bola v nich určitá drsná chrapľavosť, akoby tieto výkriky

vychádzali z hrdla človeka, ktorý takto musí kričať, človeka, ktorého zas a znova vraždia.

Dvere vožňa sa naraz otvorili a dovnútra vtrhol malý oddiel väzňov. Mali na sebe pruhované uniformy, hlavy oholené, ale vyzerali, že sú dobre živení. Hovorili všetkými možnými európskymi jazykmi a správali sa žoviálne, čo za týchto okolností pôsobilo dosť groteskne. Ako topiaci, ktorý sa chytá slamky, som sa vďaka svojmu vrozenému optimizmu (ktorý často riadil moje pocity aj v tých najzúfalejších situáciách) zachytil tejto myšlienky: títo ľudia vyzerajú celkom dobre; zdá sa, že majú dobrú náladu, a dokonca sa smejú. Kto vie? Možno sa mi podarí dostať do takej priaznivej situácie, v akej sú oni.

V psychiatrickej terminológii existuje termín „ilúzia omilostenia“. Odsúdený človek získa tesne pred popravou pocit, že by mohol na poslednú chvíľu dostať milosť. My sme takisto lipli na kúsok nádeje a do poslednej chvíle sme verili, že to nebude až také zlé. Už len pohľad na červené líca a okrúhle tváre tamtých väzňov bol pre nás veľkým povzbudením. Nevedeli sme, že tvorili vyberanú elitu, ktorá už roky slúžila ako prijímacia jednotka nových transportov prichádzajúcich na stanicu deň čo deň. Ujali sa nových prišielcov a ich batožiny, vrátane ich vzácných vecí a prepašovaných šperkov. Osvienčim musel byť zvláštnym miestom v Európe prechádzajúcej poslednými rokmi vojny. Muselo tam byť mimoriadne bohatstvo zlata a striebra, platiny a diamantov, a to nielen v obrovských skladoch, ale aj v rukách príslušníkov SS.

Tisícpäťsto uväznených bolo vtesnaných do prístrešku, ktorý bol postavený pre maximálne dvesto ľudí. Bola nám zima, trápil nás hlad a nebolo tam dosť miesta, aby si všetci z nás sadli na holú zem, ani nehovoriac o tom, že by sme si ľahli. Kúsok chleba, vážiaci menej než stopäťdesiat gramov, bol naším jediným jedlom počas nasledujúcich štyroch dní. A predsa som počul, ako starší väzni, ktorí mali prístrešok na starosti, vyjednávali s jedným členom skupiny prijímajúcej

nových väzňov o cene spony na kravaty vyrobenej z platiny a diamantov. Väčšinu zisku nakoniec vymenia za silnú pálenku. Už si nepamätám, koľko tisíc mariek bolo potrebných na nakúpenie takého množstva pálenky, ktoré by stačilo na „večierok“, no viem, že títo dlhoroční väzni pálenku potrebovali. Kto by im za takýchto podmienok mohol mať za zlé, že sa chcú opiť? Existovala aj iná skupina väzňov, ktorá dostávala od SS prídely pálenky v takmer neobmedzenom množstve: boli to ľudia zamestnaní v plynových komorách a pri kremačných peciach, ktorí veľmi dobre vedeli, že jedného dňa ich vystrieda iná skupina ľudí a že budú musieť opustiť svoju vynútenú funkciu katov a stať sa sami obeťami.

Takmer všetci z nášho transportu žili v ilúzii, že dostanú milosť, že všetko sa nakoniec na dobré obráti. Neuvedomovali sme si význam udalosti, ktorá mala onedlho nasledovať. Povedali nám, aby sme nechali svoje batožiny vo vlaku a rozdelili sa do dvoch zástupov – v jednom mali byť ženy, v druhom muži –, aby sme sa postupne zapísali u vyššie postaveného dôstojníka SS. Dosť prekvapivo som mal odvahu na to, aby som si schoval batoh pod kabát. Môj zástup sa postupne zapisoval u dôstojníka. Uvedomil som si, že by to bolo nebezpečné, keby dôstojník zbadal môj batoh. Prinajmenšom by ma zrazil k zemi; vedel som to z predchádzajúcich skúseností. Keď som k nemu pristupoval, inštinktívne som sa napriamril, aby môj ťažký náklad nezbadal. Potom som sa mu postavil tvárou v tvár. Bol to vysoký muž, ktorý vyzeral štíhlo, a dokonale čistá uniforma bez najmenej škvrnky mu sedela ako uliata. Aký to bol kontrast s nami, ktorí sme boli po zdĺhavej ceste neupravení a špinaví! Zaujal postoj nedbalej ľahostajnosti, pričom si ľavou rukou podopieral lakeť. Pravú ruku mal zdvihnutú a ukazovákom ukazoval veľmi pokojne doprava alebo doľava. Nikto z nás nemal ani najmenšie potuchy o zlovestnom význame, ktorý sa ukrýval za týmto nepatrným pohybom prsta ukazujúcim raz doprava a raz doľava, no omnoho častejšie doľava.

Prišiel rad na mňa. Nieкто mi zašepkal do ucha, že keď ma pošlú doprava, bude to znamenať prácu; doľava smerujú chorí a ľudia neschopní práce, ktorých pošlú do zvláštneho tábora. Čakal som, ako sa veci vyvinú; neskôr sa podobná situácia opakovala ešte veľakrát. Batoh ma trochu ťažil na ľavej strane, ale ja som sa snažil kráčať vzpriamene. Dôstojník SS si ma prezrel, očividne zaváhal, a potom mi položil obe ruky na plecía. Veľmi som sa snažil vyzerať múdro a on otáčal moje ramená veľmi pomaly tak, že som nakoniec stál otočený doprava a tým smerom som aj vykročil.

Význam tejto ukazovacej hry nám nieкто vysvetlil neskôr večer. Bol to prvý výber, prvý verdikt, ktorý znamenal našu existenciu alebo zánik. Pre veľkú väčšinu ľudí z nášho transportu, asi deväťdesiat percent, to bol rozsudok smrti, ktorý sa uskutočnil v priebehu niekoľkých nasledujúcich hodín. Tí, ktorých poslali doľava, odviekli zo stanice priamo do kremačných pecí. Kremačná budova, ako mi povedal nieкто, kto tam pracoval, mala v niekoľkých európskych jazykoch nad vchodom napísané „umyváreň“. Pri vstupe dostal každý väzeň kúsok mydla a potom... ale našťastie nemusím opisovať, čo sa potom udialo. O tejto hrôze sa toho už napísalo dosť.

Hrústka tých, ktorí to z nášho transportu prežili, sa dozvedela v ten večer pravdu. Pýtal som sa väzňov, ktorí v tábore už nejaký čas žili, kam poslali môjho kolegu a kamaráta P.

„Poslali ho doľava?“

„Áno,“ odpovedal som.

„Potom je tam,“ povedali.

„Kde?“ Ruka jedného z väzňov ukázala na komín vzdialený niekoľko stoviek metrov, z ktorého šľahali plamene smerom k popolavej poľskej oblohe a menili sa na zlovestný kúdol dymu.

„Tam je tvoj kamarát, vznáša sa k nebu,“ dostal som odpoveď. Lenže stále som tomu nerozumel, až kým mi to nevysvetlili prostými slovami.